

τασιδαφῆ. Τὴν φυχικὴν ἐνέργειαν ἐννοοῦμεν συνεπῶς πάντοτε ὡς  
ἀπλοῦν φορέα νοημάτων.

Προκειμένου λοιπὸν νὰ διερμηνεύσωμεν τὸ νόημα τῆς ζωῆς τῆς  
ἀνθρωπότητος, θὰ ἴτο γένοτον νὰ ἀφορηθῇ μόνη μὲν τὴν γυμνὴν  
φυχικὴν ἐνέργειαν καὶ νὰ μελήσωμεν διὸ μάτης καὶ μόνης νὰ κατανοῆ-  
σωμεν τὴν **ἀξίαν τῆς ζωῆς**. Τὸ σύνολον τῶν ἐνεργειῶν τῆς φυχῆς  
κατ' οὐδένα λόγον δονύται νὰ συνταστεθῇ πρὸς τὸ σύνολον τῶν  
ἀξιῶν καὶ τῶν νοημάτων τῆς ζωῆς. Βεβαίως εἶναι ἀμφότερα ἀρχή-  
κτος πρὸς ἄλλα συνυφασμένα, ἀλλὰ τὸ ἐν δὲν ἀπορρέει ἐκ τοῦ ἔτε-  
ρου. **Η ἐνέργεια** εἶναι διάφορον τι ἀπὸ τὸ **νόημα** τὸ διερμηνευόμε-  
νον. Η κατανοούμενον ὑπὸ μάτης. **Η φυχικὴ** ἐνέργεια, δι' οὓς κατανο-  
οῦμεν τὸν **λόγον**  $2+2=4$  εἶναι διάφορος ἀπὸ τὸ νόημα τοῦ λόγου  
τούτου. **Η φυχικὴ** ἐνέργεια παρέρχεται, ἐνῷ τὸ νόημα παραιμέ-  
νει τὸ αὐτό. Οσάκις κατανοοῦμεν τὸ νόημα τοῦ λόγου τούτου  
πράττομεν τοῦτο πάντοτε διὰ νέας καὶ οὐχὶ διὰ τῆς μάτης ἐνερ-  
γείας. Ωστε ή προσπάθεια πρὸς δόμηνειαν τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς  
καὶ πρὸς κατανόησιν τῶν ἀξιῶν τῆς ιστορίας διὰ τῆς φυχικῆς ἐνερ-  
γείας εἶναι μιτεῖν, διότι οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ τις νὰ ἔρμηνεύσῃ τῷ  
δύτι τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς, ἐφ' ὅσον κινεῖται ἐντὸς  
τοῦ κύκλου τῆς ἐνέργειας. Ο κύκλος τῆς ἐνέργειας εἶναι ὁ κύκλος  
τοῦ χρόνου. Τὸ δὲ νόημα τῆς ζωῆς δὲν εἶναι **ἀπλοῦς χρόνος**, ἀλλὰ  
πεπληρωμένος χρόνος. Ωστε οὐχὶ ή γυμνὴ ἐνέργεια, ἀλλὰ τὸ νόημα  
αὐτῆς, τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσῃ τὸ **ὑλικὸν** τῆς φιλοσοφικῆς  
ἐργασίας. Εκ τοῦ νοήματος τοῦ συνυφασμένου πρὸς τὴν φυχικὴν ἐνέρ-  
γειαν δύναται η φιλοσοφία ἀφοριώμενη, νὰ καταλήξῃ εἰς δοισμένον  
τι σύστημα ἀρχῶν καὶ μορφῶν διεπουσῶν τὸ νόημα τοῦτο, κατὰ τὴν  
διάχρισιν αὐτοῦ τὴν ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῇ τέχνῃ τῇ  
πολιτείᾳ καὶ τῇ θρησκείᾳ.

Τὸ πρῶτον συνεπῶς μάρτιον ἀφοριῶται ή φιλοσοφία εἶναι τὸ  
**διακεκριμένον νόημα**, εἶναι ὁ νοητὸς κόσμος κατὰ τὴν διάχρισιν αὐ-  
τοῦ θεωρούμενος, ὃς ἐκδηλοῦται οὖτος εἰς τὸ σύστημα τῆς ἐπιστήμης,  
τῆς τέχνης, τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας.

Ἀποκρούοντες διμος τὸν **ψυχολογισμὸν** ἐκ τοῦ συστήματος τῆς  
φιλοσοφίας, δὲν πρέπει νὰ διφθῶμεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ **Ιστορισμοῦ**  
ἢ τῆς **Ιστοριοχρατίας**, διότι καὶ ὁ Ιστορισμὸς ἔχει τὰ αὐτὰ λογικὰ στάλ-  
κα τὰ διοῖα ἀπαντῶμεν καὶ εἰς τὸν ψυχολογισμόν. Τῆς φιλοσο-

φίας τὸ ἔογον, δπως δὲν εἶναι ψυχολογικόν, οὔτω πως δὲν δύναται νὰ εἶναι Ἰστορικὸν. Πρὸς τὴν *Ιστορίαν* ἀναφέρεται ἡ φιλοσοφία μόνον ἐφ' ὅσον ἡ *Ιστορία*, ὡς ἐν χρόνῳ *ἐνέργεια*, ἀποτελεῖ φορέα ωρισμένων νοημάτων. Τὰ δὲ νοήματα δὲν ἔξετάζει ἡ φιλοσοφία μὲς πρὸς τὴν Ἰστορικὴν αὐτῶν γνέσιν, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς ωρισμένον σύστημα ἀξιῶν, αἵτινες διέπουσι τὴν Ἰστορικὴν ζωὴν γενικῶς. Καὶ ὅτως ὅταν ἡ φιλοσοφία ἀναφέρεται εἰς τὴν φύσιν δὲν θεωρεῖ αὐτὴν κατὰ τὰς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀπολύτους μορφὰς τοῦ νοῦ, οὕτω πως καὶ ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὴν *Ιστορίαν*, δὲν ἔνδιατρίβει περὶ τὴν Ἰστορικὴν ζωὴν, ὡς ποιῶσι τοῦτο αἱ *Ιστορίαι* ἐπιστῆμαι, ἀλλὰ θεωρεῖ τὴν *Ιστορίαν* ὡς *ἐνέργειαν* δι' ἣς διαμορφοῦται ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ὡς πρὸς τὸ νόημα καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῆς. Ἡ φιλοσοφία, ὅπως καὶ ἡ θρησκεία, ἀφαιρεῖ τὰ καὶ τὸ *ἴδιαν*, ἀφαιρεῖ τὰ χρονικὰ στοιχεῖα, καὶ ὑπερονικῶσα τὴν *Ιστορικότητα* τῶν νοημάτων, θεωρεῖ αὐτὰ ἐν τῇ ἀναφορᾷ αὐτῶν πρὸς τὰς ἀχρόνους ἀοχὰς τοῦ συνειδότος. Βεβαίως ἡ ἀποτελεσματικωτέρα μέθοδος πρὸς ὑπερονίκησιν τοῦ *Ιστορισμοῦ* εἶναι ἡ *Ιστορία*, δπως καὶ ἡ καλλιτέρα μέθοδος πρὸς ὑπερονίκησιν τῆς *Φυσιοχρατίας* εἶναι ἡ τελεία γνῶσις τῆς φύσεως. Ἡ φιλοσοφία ὡς σύστημα ἀφορμᾶται μὲν ἀπὸ τὴν *Ιστορίαν*, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ὑλικόν ἔκεινο πρὸς τὸ δποῖον εἶναι συνυφασμέναι αἱ ἀξίαι τῆς ζωῆς, δὲν παραμένει ὅμως εἰς τὴν ἀπλήν *Ιστορικότητα* τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ ἀνέρχεται ἐκ τῆς *Ιστορίας* εἰς τὸ ἄχρονον κράτος τοῦ καθαροῦ νοήματος.

Ἄλλος ἀφοῦ ἡ φιλοσοφία ἔξερχεται τῆς *Ιστορίας τοῦ νοήματος* καὶ θεωρεῖ τοῦτο κατὰ τὴν ἄχρονον αὐτοῦ οὐσίαν, ἀφ' οὗ ἡ φιλοσοφία θεωρεῖ τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὴν ὑπεροχρονικὴν αὐτῆς μορφήν, πῶς εἶναι δινατὸν νὰ ἔχῃ ἡ *ἴδια Ιστορία*; Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ *Ιστορία* τῆς φιλοσοφίας, ἀφοῦ ἡ ἀλήθεια τὴν δποίαν ἡ φιλοσοφία γιγνώσκει εἶναι ἄχρονος, δηλαδὴ ἐκτὸς τῆς *Ιστορίας*; Οὕτω πως θὰ ἔρθονται πολλοί. Ἡ φιλοσοφία ἀναφέρεται βεβαίως πρὸς τὴν μίαν καὶ ἄχρονον ἀλήθειαν, τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι καὶ ἐπιτυγχάνει πάντοτε τὴν γνῶσιν τῆς μίας καὶ αἰωνίας ἀληθείας. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἀλήθεια εἶναι δύο διάφορα πράγματα. Ἡ φιλοσοφία ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν χρόνον, ἀπὸ τὴν *Ιστορίαν*, εἶναι πάντοτε συνδεδεμένη πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ λαοῦ, ἐνῷ ἡ ἀλήθεια εἶναι αἰωνίως ἢ αὐτή, ἀναπαύεται ἐπέκεινα τοῦ χρόνου. Ἡ φιλοσοφία εἶναι κατὰ τοῦ-

το ἀκοιρῶς διά·ροος τῆς ἀληθείας, καθ' ὅτι ἡ μὲν πρώτῃ ἔχει ἴστορίαν, ἡ δὲ δευτέρῃ δὲν ἔχει. Ποία θὰ ἥτο ἡ ἴστορία τοῦ λόγου  $2+2=4$ ; "Οτι εὑρέθησαν ἄνθρωποι οἵτινες κατενόησαν τοῦτο;" Άλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἴστορία. Τῆς ἴστορίας ἡ οὐσία εἶναι στενώτατα συνυφασμένη πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ αἰνιγμάτου πεσεσθαι, τοῦ ἔξελίσσεσθαι, ἐνῷ ἡ ἀλήθεια  $2+2=4$  δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἀνάπτυξιν καὶ οὐδεμίαν ἐξέλιξιν παρόνταί την.  
"Ιστορία σημαίνει διαρκῆ ἀνάπτυξιν, διηγεκῆ μεταβολήν. Τοῦτο εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς ἴστορίας, ἐνῷ ἡ ἴστορία ὡς ἐπιστήμη σημαίνει τὴν γνῶσιν τῆς διαρκοῦς ταύτης μεταβολῆς, καὶ τῶν φαινομένων αὐτῆς.  
"Οταν λέγομεν «ἴστορία τῆς φιλοσοφίας» δὲν ἐννοοῦμεν τὴν ἐσωτερικὴν τύχην καὶ τὰς διαφόρους περιπτετείας τῆς ἐννοίας τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀνάπτυξιν, τὴν γένεσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ ἴστορίᾳ.

"Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν θρησκείαν, ἵτις διδάσκει ὅτι κατέχει τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, τὸ δόγμα, ἡ φιλοσοφία δὲν διδάσκει ὅτι κατέχει τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι ἐπιδιώκει, ἐπιζητεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἵτις εἶναι βεβίως πάντοτε ἡ αὐτή, καὶ ἀνυπαύεται ἐπέκεινα τοῦ χρόνου, διότι ἄλλως δὲν θὰ ἥτο ἀντικείμενον γνώσεως. Τῆς θρησκείας τὸ γνώρισμα εἶναι ὁ δογματισμός, ἐνῷ τῆς φιλοσοφίας ἡ ἰδιότης εἶναι ἡ κριτική. Η θρησκεία δὲ δὲν ἔχει κατὰ βάθυς ἴστορίαν, διότι ἡ ἀλήθεια τῆς θρησκείας εἶναι ἀποτέλεσμα ἀποκαλύψεως καὶ ἐμφανίζεται συνάμα δλοκληρωτικῶς. Καὶ ὁ χριστιανισμὸς καὶ αἱ λοιπαὶ ἴστορικαι θρησκεῖαι διατυπώνουν τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον τὴν ἴστορικὴν μεταβολήν.  
Η ἐννοία τῆς ἴστορίας ὡς ἐνεργείας τῆς ἀνθρωπότητος ἐν χρόνῳ, τεινούσης πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, πρὸς διαμόρφωσιν τῆς ζωῆς, εἶναι ἀντίθετος πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς θρησκείας, ἵτις διδάσκει τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν καθ' ἥν ὁ κόσμος κρίνεται. Διὰ τοῦτο δὲ ἡ μὲν θρησκεία χαρακτηρίζει οἰανδήποτε παρεμμηνείαν τῶν δογμάτων αὐτῆς ὡς αἰρεσιν, ἡ δὲ φιλοσοφία θεωρεῖ τὴν ἴστορίαν αὐτῆς ὡς τὸν τρόπον τῆς ἀνευρέσεως τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς.  
Η φιλοσοφία δὲν ἔχει αἰρέσεις ὑπὸ τὴν ἐννοίαν τῆς θρησκείας, οὐδὲ καταδικάζει ἡ φιλοσοφία τοὺς διαφόρους τρόπους τοῦ ἔρμηνεύειν τὴν ζωήν, ἀλλὰ κρίνει ἀπλῶς περὶ τῶν τρόπων τούτων καὶ προσδίδει εἰς αὐτοὺς τὴν ἀρμόζουσαν εἰς ἐκαστον ἀξίαν. Οὕτω πως σέβεται ἡ φιλοσοφία καὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν πολιτείαν, ἐνῷ καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ πολιτεία κατεδιωξεν τὴν φιλοσοφίαν ἐν τῇ ἴστο-

ρία. Οιαδήποτε παρέκβασις ἀπὸ τὰ δόγματα τῆς θρησκείας θεωρεῖται ως ἀντιβαλλουσα εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἐνῷ οἰαδήποτε νέα διατύπωσις τῶν νοημάτων τῆς ζωῆς ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τῆς φιλοσοφίας ως δυνατὸς τρόπος τοῦ διαμορφώνειν τὴν ζωήν. Καὶ ἐνταῦθα καταφαίνεται ὅτι καὶ ἡ πολιτεία καὶ ἡ θρησκεία, ἐπειδὴ θέλουν νὰ διαμορφώσουν τὴν ζωήν, διὰ τοῦτο γίνονται καὶ δογματικαί, δηλαδὴ θεωροῦσιν τὸ νόημα αὐτῶν ως ἀποκλειστικῶς ἀληθές. Ἐντεῦθεν οἱ ἀγῶνες ἐν τῇ ἱστορίᾳ κατὰ τῆς φιλοσοφίας. Ἐκ μέρους τῆς φιλοσοφίας οὐδέποτε ἔξετελέσιμη μανατικὴ ποινὴ οὔτε κατεχοίθη ποτὲ ἀνθρωπος τις ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐνῷ ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας ἔθανατο ὥθησαν οἱ σκαπανεῖς τῆς φιλοσοφίας. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ πολιτεία καὶ ἡ θρησκεία παρουσιάζονται ως δογματισμοὶ διὰ τοῦτο πολλάκις ἡ μία ἔζητησε νὰ ὑποτάξῃ τὴν ἄλλην, διότι δὲ εἰς δογματισμὸς δὲν ἀνέχεται τὸν ἄλλον.

Ἡ ἱστορία τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας. Ἐνῷ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει τὴν φιλοσοφίαν ως ἑκάστοτε νέαν, ως ἐκ θεμελίων ἀνατρέπουσαν τὸν προηγούμενον τρόπον τοῦ κατανοεῖν τὴν ζωήν, ἡ ἱστορία τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν δεικνύει μίαν κανονικὴν πρόοδον τῶν γνώσεων καὶ τῶν λόγων τῆς ἐπιστήμης. Διὰ τῆς ἱστορίας τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν καταφαίνεται πῶς ἡ ἀνθρωπότης βαθμιαίως ἀνεῦρε τὴν εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, πῶς ἀνῆλθε ἐκ τῶν ἀπλουστέρων εἰς τὰ συνθετώτερα. Βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν παρουσιάζονται πολλάκις σημεῖα ὅπου φαίνεται τὸ σύνολον τῶν ἐπιστημονικῶν λόγων ἀλλοιούμενον, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι μόνον ιρανομενικόν. Τῷ ὅντι οἰαδήποτε ἐπιστημονικὴ πρόοδος, οἰαδήποτε νέα ἐπιστημονικὴ θεωρία, εἶναι στενώτατα πρὸς τὴν προηγουμένην συνδεδεμένη καὶ ἀπορρέει κατ' ἀνάγκην λογικὴν ἀπ' αὐτῆς. Οὕτω πως δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὴν ἀναλυτικὴν γεωμετρίαν ως ἀναγκαῖον λογικὸν ἐκακολούθημα τῆς εὐκλειδείου γεωμετρίας, οὕτω πως κατανοοῦμεν ἐπίσης τὴν σημερινὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος ως ἀναγκαῖαν λογικὴν συνέπειαν τῶν προηγουμένων ἐπιστημονικῶν θεωριῶν. Βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν παρατηροῦμεν ὅτι πολλοὶ συλλογισμοί, οἵτινες ἀλλοτε ἵσχυον, ἔπαυσαν σήμερον νὰ ισχύουν· διότι ἀπεδείχθησαν ως ἀβάσιμοι καὶ ως μὴ ὑποκείμενοι εἰς τὸν γενέκον λόγον τῆς ἐπιστήμης. Γενικῶς δημιουργοὶ τὸ κεντρικὸν μέρος τῶν εἰδ,

Χῶν ἐπιστημῶν παραμένει ἀμετάβλητον, αἱ δὲ νέαι ἐπιστημονικαὶ κατακτήσεις συνδέονται λογικῶς πρὸς τὰς προηγουμένας ἐπιστημονικὰς θεωρίας. Ἡ ἴστορία τῆς μαθηματικῆς παρουσιάζει τὴν ἐπιστήμην ταύτην ὡς διαρκῶς καὶ βαθμιαίως ἀναπτυσσομένην. Ἀφ' ἣς τὰ μαθηματικὰ εἰσῆλθον εἰς τὴν βεβαίαν δόδον τῆς ἐπιστήμης δὲν ἔπαυσαν νὰ ἀναπτύσσωνται. Ἡ ἔννοια τοῦ ἀριθμοῦ, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, διακρινομένη εἰς τὰ εἶδη αὐτῆς, περὶ ᾧ ν διαπραγματεύονται οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς μαθηματικῆς, παραμένει πάντοτε ὡς ἡ κεντρικὴ τῆς ἐπιστήμης ταύτης ἔννοια. Ὁσονδήποτε καὶ ἂν ὁ ἀριθμὸς διακρίνεται, διασδήποτε ὑποδιαιρέσεις καὶ ἂν ὑφίσταται, τῷ ὅντι παραμένει ὡς ὁ **θεμελιώδης λόγος τῆς μαθηματικῆς**. Ὁ ἀριθμὸς ἐκφράζει μπάσας τὰς μαθηματικὰς σχέσεις. Ως πρὸς τοῦτο ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη ἔξακολουθεῖ καὶ θὰ ἔξακολουθῇ νὰ παραμένῃ ἀμετάβλητος. Ὁ ἀριθμὸς εἶναι ὁ λόγος τῆς ποσότητος, τὸ μέτρον δι' οὗ ἡ μαθηματικὴ διαρρυθμίζει ἀπίστας τὰς ποσοτικὰς σχέσεις.

'Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἴστορίαν τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἴστορία τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει τὴν φιλοσοφίαν ὡς διαρκῶς νέαν. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα θεωροῦνται, οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἐπιστημόνων, ἀλλὰ πολλάκις καὶ ὑπὸ αὐτῶν τῶν φιλοσοφούντων, ὡς ἀπολύτως ἀντίθετα πρὸς ἄλληλα, ὡς αὐταντιρούμενα. Τὸ πλατωνικὸν σύστημα θεωρεῖται ὡς παντάπασιν ἀντίθετον πρὸς τὸ ἀριστοτελικὸν. Ἡ ἴστορία τῆς φιλοσοφίας ἐκλαμβάνεται ὡς σειρά ποικίλων προσπαθειῶν πρὸς κατανόησιν τῆς ζωῆς, πρὸς σύλληψιν τοῦ γενικοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, πολλάκις δὲ καὶ ὡς σειρὰ πλανῶν, διότι ἐκ τοῦ συνόλου τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐν μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀληθές. Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφίας θεωρουμένη ἐκ τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας, οὕτω νομίζουν πολλοί, ἐμφανίζεται ὡς διαρκῶς ἀσταθής.

'Αλλὰ τὶ εἶναι ἡ ἴστορία τῆς φιλοσοφίας; Πῶς ἔννοοῦμεν τὴν ἴστορίαν τῆς φιλοσοφίας; 'Υπὸ ἴστορίαν ἔννοεται συνήθως ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων καὶ τῶν πράξεων τῆς ζωῆς τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Ὁσονδήποτε δὲ καὶ ἂν ἡ ἴστορία θέλῃ νὰ διερμηνεύσῃ τὸ **νόημα** τῶν πράξεων καὶ τῶν γεγονότων τῆς ζωῆς τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν, πάντως ἀπομένει διὰ τὸν ἀνιστόρητον ἡ ἐντύπωσις διτεῖται διηγεῖται ἀπλῶς τὰ παρελθόντα, χωρὶς καὶ νὰ δύναται νὰ

δικαιολογήσῃ τὸν λογικὸν συνειδημόν, ἢτοι τὴν συνοχὴν τῶν πράξεων καὶ τῶν γεγονότων τούτων ὡς πρὸς τὸ νόημα αὐτῶν. Ἡ ἐννοια τῆς ἴστορίας, οἵτῳ πως ἐννοουμένη, κινεῖ τὸ ἐνδιαφέρον δλίγων τινῶν ἀνθρώπων ἀρεσκομένων εἰς τὸ ἀνένδοτον. Ἡ τοιαύτη περὶ ἴστορίας ἀντίληψις ἐφαρμόζεται ὑπὸ πολλῶν ἢ τοῦλάχιστον ἐφηρμόζετο καὶ ἐπὶ τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας.

Ούτω πως διενοείτο τις περὶ τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας ὡς τῆς ἐποχῆς τοῦ Hegel. (4) Ὁ φιλόσοφος οὗτος εἶναι δὲ θεμελιώτης

(4) Η ιστορία τῆς φιλοσοφίας είναι κυρίως διημιούργημα τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνος. Κατὰ τὸν αἰώνα τοῦτον διετυπώθη γενικῶς καὶ ἡ ἔννοια τῆς ιστορίας. Έν τούτοις ἥδη εἰς τὴν ἀρχαιότητα παρατηροῦμεν εἶδος τι ιστορίας τῆς φιλοσοφίας. Τὰ πρῶτα δεῖγματα τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας παρέχουσιν ἡμῖν τινὲς τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Ο Πλάτων κρίνων τὸς φιλοσοφικὸς ἀντιλήφεις τῶν προδρόμων αὐτοῦ χαρακτηρίζει συνάμα διὰ γεγονόν βεβαιώς γραμμῶν καὶ τὸ σύνολον τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. Οὗτος πως συμβαίνει π. γ. ἐν τῷ «Θεαιτήτῳ» ὃπου δὲ Πλάτων ἀγαπεύσσων τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπιστήμης, ἐκθέτει συνάμα καὶ τὰς ἀντιλήψεις τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἔννοιας τῆς ἐπιστήμης φιλοσοφησάντων. Τὸ αὐτὸ πράττει δὲ Πλάτων καὶ εἰς τὸν «Γοργίαν», καὶ εἰς τὸν «Πρωταγόραν», τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὸν «Σοφιστήν». Πάντοτε βεβαιώς ὑπὸ μίαν ὀρισμένην ἄποιψιν. Οὗτοι ἐν τῷ «Σοφιστῇ» προγματευόμενος τὸ πρόβλημα τῆς «οὐσίας» ἀναφέρεται εἰς τοὺς πρὸ αὐτοῦ περὶ τῆς οὐσίας φιλοσοφήσαντας. Τὸ αὐτὸ πράττει καὶ δὲ Αριστοτέλης εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ «τὰ μετὰ τὰ φυσικά». Πρὸν ἀκόμη ἀρχέσῃ γὰρ ἐκθέτῃ τὴν ἴδιαν αὐτοῦ φιλοσοφίαν περὶ τῆς πρώτης οὐσίας, ποιεῖται μνείαν τῶν προτιγουμένων αὐτοῦ φιλοσοφικῶν θεωριῶν περὶ τῶν πρώτων οἰτιῶν. Μετὰ ταῦτα, ἵδει τὸν τοιούτοις ἀλεξανδρινοῖς χρόνοις, ἀνεπτύχθη ἡ καλομένη δοξαγραφία, ἣτοι ἡ συλλογὴ τῶν δοξοσιῶν τῶν διαφόρων φιλοσόφων εἰς μίαν ἐπιτομήν, "Οσον δὲ ἔξηται οὗτοι δὲ ἀρχικὸς πόθος πρὸς φιλοσοφίαν, τόσον ηὔξανε ἡ τάσις πρὸς συλλογὴν τῶν γνωμῶν καὶ τῶν ἀνεκδότων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς προσωπικότητας τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς. Παράδειγμα τοιαύτης ιστορίας τῆς φιλοσοφίας είναι οἱ βίοι τῶν φιλοσόφων ὑπὸ Λιογένους τοῦ Λαερτίου. Ο τρόπος οὗτος τοῦ γράφειν τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν νεώτερων. Οὗτως περίπου γράφουν τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας οἱ Th. Stanley, The history of philosophy, 1685. J.J. Brucker, Historia critica philosophiae 1742. Διὰ τῆς γεννήσεως τῆς κριτικῆς θεωρίας τῆς ιστορίας παρήχθησαν καὶ ἔργα κριτικώτερα περὶ τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας. Εκείνως δύος δοτικές ἐθελείωσε τῷ δοτεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας είναι δὲ Hegel. Μέχρι τοῦ Hegel ἡ ιστορία τῆς φιλοσοφίας ἦτο ἀθροισμένη διαφόρων γνωμῶν. Η ιστορία τῆς φιλοσοφίας είναι κατὰ Hegel, ἡ κατα

τῆς πραγματικῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ιστορίας καθ' ὅλου. Ἡ ιστορία, ως ἐννοεῖ αὐτὴν ὁ Hegel καὶ ως ἐκλαμβάνει αὐτὴν ὀλόκληρος ὁ δέκατος ἔνατος αἰών, δὲν εἶνε ἔνδον ἀφῆγησις παρελθόντων γεγονότων, οὐδεμίαν πρὸς τὸ παρόν ἔχόντων σχέσιν, καὶ γενικῶς ἐπερημένων νοήματος, ἀλλ' ἀπότελει τούναντίον, καὶ ως ἀνθρωπίνη ἐνέργεια καὶ ως ἐπιστήμη κατανοοῦσα τὴν ἐνέργειαν ταύτην, σύνολον τι νοημάτων ἀπολύτως πρὸς τὴν καθ' ὅλου ζωὴν συνιφασμένον. Ἡ ιστορία ως ἐπιστήμη δὲν ἀναφέρεται τόσον εἰς ἀπλὰ γεγονότα, συντελεσθέντα ἐν τῷ παρελθόντι, ὅσον εἰς τὸ νόημα τὸ συνδεόμενον πρὸς τὰ γεγονότα ταῦτα, διότι οἰονδήποτε ιστορικὸν γεγονός διακρίνεται κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὸ φυσικὸν γεγονός, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον ἔχει νόημα πηγάζον ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἐνεργούσης ἐν χρόνῳ καὶ διεπομένης ὑπὸ ώρισμένων ἀξιῶν, τὸ δὲ δεύτερον δὲν ἔχει νόημα. Ἡ μεταβολὴ π. χ. τοῦ πολιτεύματος ἐνὸς

χρόνον πρόοδος τοῦ νοῦ καὶ τοῦ συνειδότος ἐν γένει. Αἱ διάφοροι ιστορικαὶ ἐποχαὶ καὶ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα εἰναι κατὰ Hegel ἡ κανονικὴ τροχιὰ ἣν διαγράφει διὰ τοῦ ιστορικοῦ χρόνου, ὁ ἀπόλυτος νοῆς τοῦ κόσμου. Ὁ νοῦς τοῦ κόσμου διακρίνεται εἰς ώρισμένας κατηγορίας ἐκφραζομένας δι' ώρισμένων ιστορικῶν ἐποχῶν. Ὁπως ἡ φύσις εἰναι εἰς ώρισμένος ἀμετάβλητος τρόπος ἐκφράσεως τοῦ νοῦ τοῦ κόσμου, οὕτω πως καὶ ἡ ιστορία εἰναι δὲν τῶν ἀπλουστέρων πρὸς τὰ συνθετώτερα ἀνερχόμενος τρόπος ἐμφανίσεως τοῦ νοῦ τοῦ κόσμου. Ἡ ἀξία ἣν ἡ ιστορία προσλαμβάνει διὰ τῆς ἐρμηνείας ταύτης τοῦ Hegel εἰναι ἀπόλυτος καὶ ἀναμφισβήτητος. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ δποῖον ἐν τῇ ιστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Hegel εἰναι δογματικὸν καὶ ὠδήγησε καὶ εἰς παραβιάσεις τῆς ιστορικῆς πραγματικότητος εἰναι οὐχὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ιστορία ἔχει νόημα, ἀλλὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ιστορικῶν λαῶν εἰναι καὶ λογική. Ὁ δογματισμὸς οὗτος τοῦ Hegel ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ιστορίαν εἶχε τὴν αἰτίαν αὐτοῦ ἐν τῇ «Δογμῇ», τῇ «Διαλεκτικῇ» τοῦ Hegel. Ἡ σχέψις τοῦ Hegel εἰναι ἡ ἐξῆς. ὅπως ἐν τῇ «Δογμῇ» ἡ μία κατηγορία τίθησι τὴν ἄλλην ἀναγκαίως καὶ κατὰ ώρισμένην σειράν ἀξίας οὕτω πως καὶ ἐν τῇ ιστορίᾳ, ἥτις εἰναι ἡ ἐν χρόνῳ διαλεκτική, αἱ διάφοροι κατηγορίαι ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ἀναγκαίαν λογικήν σειράν. Τοῦτο δδηγεῖ κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν παραβίασιν τῆς ιστορικῆς ζωῆς, ἥτις διέπεται μὲν ὑπὸ νοήματος, οὐχὶ ὅμως καὶ ὑπὸ τοῦ νοήματος τῆς Δογμῆς. Ἡ ιστορία δὲν ἀκολουθεῖ ώρισμένον τινὰ δρόμον διότι ἐκτὸς τοῦ νοήματος τοῦ κανονίζεντος τὸν δοῦν τῆς ιστορίας, ὑπάρχονταν καὶ φυσικὰ αἴτια ἀτινα, συντελοῦν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ιστορικῆς ζωῆς. Ποία θὰ ἦτο ἡ τύχη τῆς ιστορίας ἢν

λαοῦ ἔχει ἀπόλυτον σημασίαν διὰ τὸν λαὸν τοῦτον, ἐνῷ οὐ μεταβολὴ  
ἐνὸς προϊστορικοῦ δάσους εἰς ἄνθρακα οὐδεμίαν **Ιστορικὴν σημασίαν**  
ἔχει, ἐκτὸς ἐκείνης οἵτις ἀναφέρεται εἰς τὴν ὀφελιμότητα. Ὁ θάνα-  
τος ἐνὸς πολιτικοῦ ἀνδρὸς, θεωρούμενος ὡς ιστορικὸν γεγονός, ἔχει  
μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν περαιτέρῳ ἔξελιξιν τοῦ λαοῦ τοῦ δποίου  
τὰς τύχας διευθύνει, ἐνῷ ὡς φυσικὸν γεγονός θεωρούμενος οὐδεμίαν  
ἴδιαζουσαν σημασίαν ἔχει καὶ οὐδὲν διακριτικὸν γνώρισμα παρουσιάζει  
ἀπὸ τὸν θάνατον οἷονδήποτε ἄλλου ἀνθρώπου οὐ καὶ ζώου ἀκόμη.  
“Ωστε τὴν ιστορίαν διέπουσιν ὠρισμένοι σκοποί, **ῳρισμέναι αὖται.**  
Τὰς αὗτας δὲ αὐτὰς ἀναζητεῖ ἐν τῇ ιστορίᾳ καὶ οὐ ἐπιστήμη τῆς ιστο-  
ρίας, τὰς αὗτας αὐτὰς θέλει καὶ οὐ ιστορία ὡς ἐνέργεια, ὡς πρᾶξις τῆς  
ἀνθρωπότητος νὰ θεμελιώσῃ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ.

Τὸ ιστορικὸν γίγνεσθαι καθ' ὅλον διακινεῖται καὶ διακυβερνᾶται  
ὑπὸ τῶν **ἀξιῶν** τούτων. Θίονδήποτε γεγονός τῆς ιστορίας ἔχει ση-  
μασίαν μόνον διότι θίγεται ὅπωσδήποτε ὑπὸ τῶν σκοπῶν καὶ τῶν  
ἀξιῶν τούτων τῆς ιστορικῆς ζωῆς. Τὰ εἰδικὰ δὲ νοήματα τῆς ιστο-  
ρικῆς ζωῆς, οἱ σκοποὶ τῶν διαφόρων ιστορικῶν λαῶν, οὐ τέχνη, τὸ  
δίκαιον, οὐ πολιτεία, οὐ θρησκεία, καὶ οὐ ἐπιστήμη τῶν λαῶν τούτων,  
ἔχουσι αὖταν μόνον διότι ἀναφέρονται εἰς τὰς γενικὰς αὕτας τῆς ιστο-  
ρικῆς ζωῆς. Δὲ ἐδομήνεία τῆς ιστορικῆς ζωῆς, οἵτοι οὐ ιστορικὴ  
ἐπιστήμη, εἶναι αὖτα τοῦ ὀνόματός της μόνον ἐφ' ὅσον ἀναζητεῖ τὰς  
αὕτας καὶ τὰ νοήματα τῆς ιστορικῆς ζωῆς τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀτόμων  
καὶ ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὴ αὐτὴ διέπεται ὑπὸ τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν νοημά-  
των τούτων. Ὁ ιστορικὸς δέοντας στρέφεται εἰς τὸ νόημα τῶν πρά-  
ξεων τῶν λαῶν καὶ γὰ μὴ σταματᾶ ἀπλῶς εἰς τὰς γυμνὰς πράξεις καὶ  
τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν ἀφήγησιν. Ἡ ἀπλῆ χρονολογικὴ ἀφήγησις

---

Μέγας Ἀλέξανδρος δὲν ἀπέθνησκεν οὐδεὶς δύναται νὰ προΐδῃ. Πάν-  
τως εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι οὐ ιστορία θὺ ἱκολούθει ἄλλον. δρόμον.  
Ο δρόμος τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλέξανδρου ἀντιτίθεται εἰς τὸν δρόμον  
ὅν δὲ Ἀλέξανδρος ἦθελε νὰ δώσῃ εἰς τὴν ιστορίαν. Αν δέ τοι ὁ Ἀλέξανδρος  
καὶ ἔδιδε εἰς τὴν ιστορικὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος τὴν μορφὴν καὶ τὸ νό-  
ημα τὰ δποῖα διεῖπον τὴν βούλησιν αὐτοῦ, πιθανὸν τὸν Ἑλληνισμὸν νὰ μὴ  
διεδέχετο ὁ Ῥωμαϊσμός. Ωστε δὲ Ῥωμαϊσμός δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ἀποτέ-  
λεσμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Θέν είναι ίστορία, όπου έννοεται αυτη υπό τῶν θεμελιωτῶν τῆς έννοίας τῆς ίστορίας. (5)

Οιαδήποτε άλλη μέθοδος πρὸς κατανόησιν τῆς ίστορίας, ἔκτὸς ἐκείνης ήτις διέπεται καὶ υπὸ τῶν ἀξιῶν τῆς ιστορικῆς ζωῆς, είναι ἀνίκανος νὰ διερμηνεύσῃ τὸ νόημα τῆς ίστορίας. Ἡ φυσιοκρατικὴ μέθοδος είναι ἀνίκανος νὰ κηταγθῇ τὴν ίστορίαν; διότι τὸ κύριον τῆς μεθόδου ταύτης γνώρισμα είναι ὅτι ἀφαιρεῖ ἐξ τῶν πραγμάτων τὴν ἀξίαν ἢν δὲ ἀνθρωπος, ἔκτιμῶν τὴν σημασίαν αὐτῶν, συνδέει πρὸς αὐτά. Τὰ πράγματα, θεωρούμενα φυσιοκρατικῶς, ἀποβάλλουσι τὴν ιστορικὴν αὐτῶν σημασίαν καὶ τὸ ιστορικὸν αὐτῶν νόημα. "Οταν δὲ θεωροῦμεν τὴν ίστορίαν κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως, δὲν θεωροῦμεν τῷ διότι τὴν ίστορίαν, ἀλλὰ τὴν φύσιν. διότι μόνον τὸ ἀνάξιον, τὸ ἐστερημένον πάσης σημασίας πρᾶγμα, είναι δυνατὸν γὰρ θεωρηθῆ κατὰ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Ἡ ίστορία τῆς τέχνης π. χ. θεωρεῖ τὴν γένεσιν τῆς τέχνης ὅχι ὡς τυχαῖον τι γεγονός, οὔτε ὡς προϊὸν ὕρισμένων φυσικῶν συνδυασμῶν, ἀλλὰ ὡς γέννημα καὶ δημιουργημα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, διεπομένης πάντοτε υπὸ ὕρισμένων νόημάτων καὶ υποκινούμενης υπὸ ὕρισμένων σκοπῶν. Ἡ τέχνη είναι πάντοτε τρόπος τοῦ ἐκφράζειν ὕρισμένα νοήματα, ἀτινα διακατέχουν τὴν ψυχὴν τῶν λαῶν. "Ωστε τὸ νόημα είναι ἐκεῖνο τὸ δποῖον προσδίδει εἰς τὴν ίστορίαν ἀξίαν, τοῦτο διακρίνει τὴν ίστορίαν ἀπὸ τὴν τύχην. Ἡ ίστορία τῆς φιλοσοφίας συνεπῶς δὲν είναι ἀπλῆ σειρὰ διαφόρων ἀθεμελιώτων γνωμῶν περὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἀντικειμενικὴ γνῶσις, ὡς είναι καὶ τὸ νόημα τῆς καθ' ὅλου ίστορίας.

Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα είναι συστήματα νοημάτων. Τὸ νόημα τῆς ιστορικῆς ἐποχῆς, καθ' ἥν τὸ σύστημα γεννᾶται, διερμηνεύεται πλήρως υπὸ τοῦ συστήματος τούτου. Ἡ σχέσις δὲ τῶν συστημάτων τούτων πρὸς ἄλληλα δὲν είναι σχέσις κατὰ τὸν χρόνον

(5) Ὁ θεμελιωτὴς τῆς έννοίας τῆς ίστορίας ἐν τῇ παρούσῃ ἐποχῇ είναι δ Heinrich Rickert. Ἡ ίστορία διακρίνεται κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὴν φύσιν καθ' ὅτι ἡ μὲν φύσις διέπεται υπὸ νόμων, ἡ δὲ ίστορία δὲν υπάγεται εἰς νόμους, ἀλλὰ διακυβερνᾶται υπὸ εἰδικοῦ νοήματος. Τὸ εἰδικὸν νόημα τῆς ίστορίας στηρίζεται εἰς ἀξίας καὶ σκοπούς, οἵτινες διέπουσι τὴν ίστορίαν ὡς ἐνέργειαν καὶ τὴν ίστορίαν ὡς ἐπιστήμην. «Ἡ ίστορικὴ ἐπιστήμη οὐδέποτε θέτει ὡς σκοπὸν αὐτῆς νὰ ἀνεύρῃ νόμους ἐν τῇ ίστορίᾳ δπως ἀνευνυρίσκουσι νόμους ἐν τῇ φύσει αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι. Ὁ ίστορικὸς δστις ζητεῖ φυσικοὺς νό-

ἀναγκαία, ἀλλὰ σχέσις κατὰ λόγον ἀναγκαῖο. Ἐκ τοῦ συστήματος τοῦ Hegel εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοήσωμεν καλλίτερον τὸ σύστημα τοῦ Kant καὶ ἐκ τοῦ συστήματος τοῦ Kant εἶναι δυνατὸν νὰ ἔννοήσωμεν εὐχερέστερον τὸ σύστημα τοῦ Hegel. Ὁ συνειδημὸς οὗτος μεταξὺ τῶν συστημάτων εἶναι συνειδημὸς νοημάτων. Ἐκ τοῦ ἀριστοτελικοῦ συστήματος ἀφορμώμενοι ἔννοοῦμεν κάλλιον τὸ πλατωνικὸν σύστημα, καί τοι ἡ μέθοδος τῶν συστημάτων τούτων εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ νόημα ὅλων τῶν συστημάτων, ἀτινα εἶναι μὲν διφορα πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ οὐχὶ ὡς πρὸς τὸ θέμα, ὅπερ διαπραγματεύονται, ἀλλὰ μόνον ὡς πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν προσέρχονται πρὸς τὸ θέμα τοῦτο, τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

• Η μελέτη ὅμως τῆς ιστορίας φιλοσοφίας, ἥτοι ἡ σπουδὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ νοήματος ἐν τῇ ιστορίᾳ εἶναι τότε μόνον δυνατὴ, ὅταν ὁ μελετῶν τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας προσέρχεται πρὸς αὐτὴν ἐφεδιασμένος διὰ συστηματικῆς τινος γνώσεως τοῦ θέματος τῆς φιλοσοφίας. Η ιστορία τῆς φιλοσοφίας ἔννοεῖται πλήρως μόνον διὰ τοῦ συστήματος τῆς φιλοσοφίας, τὸ δὲ σύστημα εἶναι τὸ σύνολον τῶν κατηγοριῶν τοῦ διανοεῖσθαι φιλοσοφικῶς. Η ιστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι ὁ δρόμος ὃν διαγράφει ὁ φιλοσοφικὸς νοῦς ἐν τῇ ιστορίᾳ, ἥτοι σειρὰ νοημάτων φιλοσοφικῶν, ἀτινα, ὡς σύνολον θεωρούμενα, παρουσιάζονται ὡς διερμηνεύοντα τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

Εἶναι ἀνάγκη ὅμως νὰ ἔννοηθῇ πληρέστερον ποῖος εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας. Η ιστορία τῆς φιλοσοφίας ἂν καὶ δὲν εἶναι ἡ κατὰ χρόνον ἀναγκαία ἐξέλιξις τῶν φιλοσοφικῶν διανοημάτων, διάτι ἡ ιστορία δὲν ὑποτάσσεται ἀπολύτως εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς

---

μους ἐν τῇ ιστορίᾳ θὰ ἔπαινε νὰ εἶναι ιστορικός, τούτεστι θὰ ἔπαινε νὰ ἔχῃ ὡς σκοπὸν τὴν ιστορικὴν ἔκθεσιν τοῦ ἀντικειμένου του. «Ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ιστορικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀναζητοῦσα τόμους ἀποκλείουσι: ἀλλήλας ἔννοιολογικῶς δύναται τις νὰ εἰπῃ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ιστορικοῦ νόμου εἶναι contradictio in adjecto...» Προβλ. H. Rickert, Die Probleme der Geschichtsphilosophie, σελ. 90 dritte Auflage, Heidelberg, 1924. Εἰδικότερον ἀναπτύσσει ὁ Rickert τὴν ἔννοιαν τῆς ιστορίας ἐν τῷ θεμελιώδει αὐτοῦ περὶ ιστορίας ἔργῳ. Die Grenzen der Naturwissenschaftlichen Begriffsbildung.

αἰτιότητος, ἀλλὰ διακαθορίζεται καὶ ὑπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐλευθερίας, ἐν τούτοις εἶναι ἡ πραγμάτωσις τῆς φιλοσοφικῆς ἴδεας ἐν τῇ Ἰστορίᾳ. "Η Ἰστορία γενικῶς ἐπιδιώκει τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἴδεας, ἐπιτυγχάνει δὲ τοῦτο διὰ τῆς διακρίσεως τῆς ἴδεας εἰς εἰδικὰς μορφὰς, αἵτινες διέπουσι τὰ κατ' ἴδιαν νοήματα τῆς ζωῆς. "Οπως αἱ κατ' ἴδιαν πράξεις τοῦ ἀτόμου ἔχουσιν ἀξίαν μόνον ἢ φόβον ἀναφέρονται εἰς τὴν ἴδεαν τῆς ήθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, οὕτω πως καὶ αἱ κατ' ἴδιαν ἐνέργειαι τῆς καθόλου Ἰστορικῆς ζωῆς ἔχουσιν ἀξίαν τινὰ, ἢ φόβον διακαθορίζονται ὑπὸ τῆς γενικῆς ἴδεας τῆς Ἰστορίας, ἥτις εἶναι συνάμα καὶ ἴδεα τῆς φιλοσοφίας. Βεβαίως πρὸς κατανόησιν τῶν εἰδικῶν μορφῶν, τὰς ὅποιας ἡ ἴδεα τῆς φιλοσοφίας παρουσιάζει ἐν τῇ Ἰστορίᾳ, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ γνῶσις τῆς καθαρᾶς ἴδεας τῆς φιλοσοφίας δηλ. ἔχεινης ἥτις κεῖται ἔξω παντὸς χρόνου καὶ παντὸς τόπου. "Ανευ τῆς προϋποθέσεως τῆς καθαρᾶς ἴδεας τῆς φιλοσοφίας, ἡ Ἰστορία τῆς φιλοσοφίας προσλαμβάνει τὸν χαρακτῆρα ἀλληλοσυγκροιουμένων γνωμῶν. Κατὰ τὸν ἀσυστηματοποίητον τοῦτον χαρακτῆρα ἐννοεῖται συνήθως ἡ Ἰστορία τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ ἔχεινων οἵτινες ἀδυνατοῦν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ νόημα τῆς ἴδεας τῆς φιλοσοφίας. Πρὸς αὐτοὺς ἡ φιλοσοφία εἶναι ἀδύνατον νὰ λογοδοτήσῃ, διότι ἡ φιλοσοφία λογοδοτεῖ γενικῶς πρὸς ἔκείνους οἵτινες ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ εἰσέλθουν διπωσδήποτε εἰς τὰ νοήματα αὐτῆς. «Η φιλοσοφία λογοδοτεῖ μόνον πρὸς τὸν κατανοοῦντα νοῦν» Hegel' Religionsphilosophie, Einleitung Σελ. 74, Band I. ἔκδ. Her. Glockner.

Πρὸς ἔκείνους δύμως οἵτινες πιθανὸν νὰ ἐρωτήσουν πῶς ἡ φιλοσοφία εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ Ἰστορίαν ἀφ' οὗ ἡ ἴδεα τῆς φιλοσοφίας καὶ τὸ νόημα αὐτῆς εἶναι ἀχρονα καὶ συνεπῶς ἔξω τῆς Ἰστορίας ἀπαντᾶ ἡ φιλοσοφία διὰ τῆς ἀναλύσεως τῆς ἐννοίας τῆς Ἰστορίας, ἡ εἰδικώτερον τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου, διότι ἡ Ἰστορία εἶναι ἀκοινωνίας ἡ κατὰ χρόνον πραγματοποίησις τῶν μορφῶν τῆς ἴδεας. Τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας, καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς καθόλου, εἶναι μὲν ἀχρονον, δὲν δύναται δύμως νὰ ἐννοηθῇ ἀνευ σχέσεως πρὸς τὸν χρόνον, διότι ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια διὰ τῆς ὅποιας πραγματοποιοῦνται αἱ μορφαὶ τῆς ἴδεας καὶ κατανοεῖται τὸ νόημα αὐτῶν εἶναι χρονική. "Η αἰτία δὲ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἴδεας καὶ τῆς διακρίσεως αὐτῆς εἰς διάφορα φείματα εἶναι ἀκοινωνίας ὁ χρόνος. "Ο χρόνος εἶναι καὶ ἡ αἰτία τῆς

φιλοσοφίας. Ἐκ τοῦ χρόνου ἀφορμωμένη ἡ φιλοσοφικὴ ψυχὴ, ἢ ἀναφερομένη πρὸς τὴν Ἰδέαν, διαμορφώνει αὐτὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς κατανοήσεως. Ὡστε ἡ Ἰστορία τῆς φιλοσοφίας δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὸν ἢ ἀναφορὰ τῆς ψυχῆς καὶ εἰδικῶς τῆς φιλοσοφικῆς πρὸς τὴν Ἰδέαν καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Ὁπως δὲ ὁ χρόνος εἶναι ἢ αἴτια τῆς δημιουργίας τῆς Ἰστορικῆς ζωῆς, οὕτω πως εἶναι καὶ ἢ μέθυδος τῆς κατανοήσεως τῆς φύσεως. Τὸ φυσικὸν γίγνεσθαι, θεωρούμενον ὑπὸ τοῦ συνειδότος, εἶναι πάντοτε ἐν χρόνῳ. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ χρόνου δι' οὐ κατανοοῦμεν τὴν φύσιν, καὶ τοῦ χρόνου, δι' οὐ δημιουργεῖται ἡ Ἰστορία, εἶναι ὅτι ὁ μὲν φυσικὸς χρόνος προσδιορίζεται ὑπὸ τοῦ νοήματος τῆς ἐνεργείας τῆς Ἰστορικῆς ζωῆς. Καὶ ἐν μὲν τῇ φύσει ἔχειν κύκλον χρόνου, ἐν ᾧ ἐπαναλαμβάνονται αἱ φυσικαὶ ἐνέργειαι, ἐν δὲ τῇ Ἰστορίᾳ ἔχομεν τελεολογικὸν χρόνον, ἐν ᾧ οὐδὲν ἐπαναλαμβάνεται(6). Τὸ συνειδότος, διὰ τῆς Ἰστορικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, δηλ. δι' ἐκείνης καὶ ἢ ἡν διαμορφοῦται Ἰστορική τις κατάστασις, τίθησι σκοποὺς οἵτινες ἐνδιαφέρουσιν αὐτὸν ἀπολύτως. Τούναντίον κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ συνειδότος γενομένην θεωρίαν τῆς φύσεως τὸ συνειδότος δὲν τίθησι σκοποὺς, ἀλλὰ κατανοεῖ ἀπλῶς τὰ ὅντα διὰ τῶν κατηγοριῶν αὐτοῦ. Μή εἰσερχόμενοι

(6) Τὸ μέλλον τῆς Ἰστορίας εἶναι συνεπῶς ἀπροσδιόριστον ἐκ τῶν προτέρων. Οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπολογίσωμεν τὴν ἔκβασιν τοῦ μέλλοντος τῆς Ἰστορίας. Ἡ Ἰστορία, ὡς διηγεκής ἀναφορὰ τῆς ἐνεργούσης ἀνθρωπότητος πρὸς τὸ νόημα τῆς ζωῆς καὶ ὡς διατύπωσις καὶ διαμόρφωσις τοῦ νοήματος τούτου, παρουσιάζεται πάντοτε *νέα*. Ἐκεῖ δὲ ὅπου νομίζει τις ὅτι ὑπολογίζει τὸ μέλλον τῆς Ἰστορίας δὲν δικιεῖ τῷ ὅντι περὶ Ἰστορίας, ἀλλὰ περὶ φύσεως, ἢ θεωρεῖ τὴν Ἰστορικὴν ζωὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν ζωὴν τὴν δργανικήν. Εἰς τὸ μεθοδολογικὸν τοῦτο σφάλμα ὑπέκειται καὶ ὁ Oswald Spengler, ἐπιχειρήσας νὰ προείπῃ τὸ μέλλον τῆς Ἰστορίας τῆς Σύρωπης, Oswald Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, 2 Bände, 1927 München. Τὸ γίγνεσθαι τῆς Ἰστορίας διακρίνεται ἀκριβῶς κατὰ τοῦτο ἀπὸ τὸ γίγνεπηγάκον ἐκ τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπολογισθῇ. Γενικῶς δὲ ἡ Ἰστορία ὑπάρχει τῷ ὅντι ἐφ' ὅσον ἔχει ἡδη διαμορφωθῆ, δηλαδὴ Ἰστορία ὑπάρχει μόνον διὰ τὸ παρελθόν. Τὸ παρὸν ἐφ' ὅσον γίνεται Ἰστορία εἶναι ἕδη παρελθόν. Τὸ δὲ μέλλον τῆς Ἰστορίας ἔχει μόνον τὸ δυνατόν τῆς Ἰστορίας.

ένταῦθα εἰδικώτερον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐννοίας τῆς ἴστορίας, ἀρχούμενα μόνον εἰς τὴν ὑπόδειξιν ὅτι ὁ χρόνος εἶναι ἡ αἰτία καὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἴστορίας, καὶ ὅτι ὁ μὲν φυσικὸς χρόνος διακαθορίζεται ὑπὸ τῆς μαθηματικῆς, ὁ δὲ ἴστορικὸς χρόνος προσλαμβάνει τὴν ἀξίαν αὐτοῦ πιηρῷος διὰ νοημάτων καὶ σκοπῶν τῆς ἴστορικῆς ἐνέργειας τοῦ συνειδότος. Τὸ οὖσιῶδες εἶναι ὅτι τὸ συνειδός ὡς ἐνέργεια εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ χρόνου γενικῶς. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ οἰασδήποτε παρεξηγήσεως σημειώνομεν ὅτι τὸ συνειδός περὶ τοῦ δποῖου ὅμιλοῦμεν καὶ ἐν τῇ ἴστορίᾳ καὶ ἐν τῇ φύσει δὲν εἶναι τὸ ἀτομικὸν, ἀλλὰ τὸ λογικὸν συνειδός, ἥτοι ἡ ἐννοία τοῦ συνειδότος. Τὸ ἀτομικὸν συνειδός ὑπολογίζεται μόνον ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ συνειδότος.

‘Η ἴστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀπολύτως πρὸς τὴν ἐννοίαν τοῦ συνειδότος ουνυφασμένη. ’Η ἴστορία τῆς φιλοσοφίας δέον συγεπῶς νὰ ἐννοηθῇ ὡς ἴστορία τῆς Ἰδέας, ἥτις διακρίνεται κατὰ τὸῦτο ἀπὸ τὴν καθαρὰν θεωρίαν τῆς Ἰδέας, δηλ. τὴν καθαρὰν λογικήν, καθ' ὅτι ἡ μὲν ἴστορία τῆς Ἰδέας ἐνέχει ἐν ἔαυτῇ τὸ ἐνδεχόμενον τῆς πλάνης, δηλ. ὁ νοῦς κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἴστορίας, εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποπέσῃ εἰς σφάλματα, ἐνῷ ἡ καθαρὰ λογικὴ, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ἔξω τοῦ χρόνου, θεωρεῖται ὡς ἀπόλυτος ἀλληλουχία νοημάτων καὶ μօρφῶν. Κατὰ τὴν ἴστορίαν τῆς Ἰδέας ἡ ἀλληλουχία τῶν μօρφῶν καὶ δὴ τῶν εἰδικῶν ἴστορικῶν τοιούτων δὲν εἶναι λογικῶς ἀναγκαία ἀκριβῶς διότι τὸ συνειδός κατὰ τὴν ἴστορικὴν διάπλασιν τῶν μօρφῶν τῆς Ἰδέας διέπεται καὶ ὑπὸ τοῦ χρόνου. Καὶ εἶναι μὲν δυνατὸν νὰ θεωρήσωμεν τὴν ἴστορίαν τῆς φιλοσοφίας γενικῶς ὡς τὸ σύνολον τῶν εἰδικῶν μօρφῶν τῆς καθαρᾶς Ἰδέας, ἐφ' ὅσον ἐννοοῦμεν τὴν ἴστορίαν ὡς τετέλεσμένον πρᾶγμα, τὸ δποῖον εἰς ὅντα ἴστορικὰ δηλ. εἰς τὸν δοῦν τῆς ἴστορίας εὑρισκόμενα εἶναι ἀδύνατον. ’Ο Hegel λέγει ὅτι εὐθὺς ὡς εἰσέλθει τις εἰς τὴν φιλοσοφίαν πρέπει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν τύχην. Τὸῦτο δμως ἵσχυει μόνον διὰ τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας, οὐχὶ δμως καὶ διὰ τὴν ἴστορίαν τυῦ νοήματος τούτου καὶ τὴν ἴστορίαν τῶν ἀτόμων τῶν συνδεδεμένων πρὸς τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας, διότι ἡ ἴστορία δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τὴν φύσιν, ἥτις ἐκ τῆς ἴστορίας θεωρούμενη παρουσιάζεται ὡς τύχη. Κατὰ τοῦτο ἀντιθέμενα πρὸς τὸν ἰδρυτὴν τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας, καθότι ὁ μὲν Hegel διδάσκει ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν μօρφῶν τῆς Ἰδέας ἐν τῇ ἴστορίᾳ εἶναι ἡ αἰτή

πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν μορφῶν τῆς Ἰδέας εἰς τὴν λογικὴν, ήμεῖς δὲ ἔννοοῦμεν τὴν ἴστορίαν τότε μόνον ὡς τὴν πλήρη διάκοισιν τῆς καθαρᾶς Ἰδέας καὶ τὴν ὅλοκληρωτικὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ὅταν θεωρήσωμεν τὴν ἴστορίαν ὡς τετελεσμένον γεγονός. Διάφορετικῶς ή ἴστορία θεωρεῖται ὑφ' ἡμῶν ὡς ἡ μέθοδος πρὸς τὴν Ἰδέαν. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Hegel ὡς τὰ ἀναγκαῖα βήματα τῆς ἴστορικῆς ζωῆς πρὸς τὴν Ἰδέαν. Τοῦτο εἶναι ἀληθὲς μόνον ἐφ' ὅσον τὰ συστήματα δὲν θεωροῦνται κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν σειρὰν ἀναγκαῖα. Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν συστημάτων ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν λογικὴν αὐτῶν σειρὰν μόνον κατὰ τὴν ἴστορίαν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ὅπου ή μία ἀρχὴ ἀνακαλύπτεται κατὰ σειρὰν μετὰ τὴν ἄλλην ὅπωσδήποτε ἀρχιτεκτονικῶς. Ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ἴστορίας τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἡ ἀνάπτυξις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔννοηθῇ ὡς ἀπολύτως ἀρχιτεκτονική. Ἐν τῇ προσωρατικῇ μόνον φιλοσοφίᾳ παρατηροῦμεν συνεχῆ κατ' ἀνάγκην ἀνάπτυξιν τῶν φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καθ' ἥν ή μία ἀρχὴ ἀνακαλύπτεται μετὰ τὴν ἀπόλυτον κατανόησιν τῆς ἄλλης. Ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ φιλοσοφίᾳ ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν συστημάτων δὲν ἀκολουθεῖ τὴν λογικὴν σειρὰν τῶν κατηγορῶν τοῦ συνειδότος.

Ἐκείνο ὅμως ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι, δτὶ ἐν τῇ ἴστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας τίθενται—βεβαίως ἄνευ χουνολογικῆς σειρᾶς—αἱ κατηγορίαι τοῦ συνειδότος, δηλ. αἱ ἀρχαὶ δι' ὧν τὸ συνειδός ἀναφερόμενον πρὸς τὸν κόσμον κατανοεῖ αὐτόν. Ἐκαστον φιλοσοφικὸν σύστημα δὲν ἀντιφάσκει, ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τὴν διέπουσαν αὐτὸν, πρὸς ἐν οἰονδήποτε ἄλλο φιλοσοφικὸν σύστημα, διότι ἡ ἀρχὴ ἐκάστου φιλοσοφικοῦ συστήματος εἶναι κατηγορία τοῦ συνειδότος, ἀλλὰ ἀντιφάσκει κατὰ τοῦτο πρὸς ἐν οἰονδήποτε ἄλλο φιλοσοφικὸν σύστημα καθ' ὅτι προσδίδει εἰς τὴν ἀρχὴν τὴν διέπουσαν τοῦτο ἀπόλυτον σημασίαν. Ἡ ἀπαλυτοποίησις οἰαςδήποτε κατηγορίας τοῦ συνειδότος εἶναι δογματική. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα μόνον ὡς πρὸς τὴν ἀπαλυτοποίησιν ταύτην τῆς ἀρχῆς τῆς διεπούσης αὐτὰ εἶναι σχετικά, ἡ ἀρχὴ ὅμως ἐνὸς οἰουδήποτε φιλοσοφικοῦ συστήματος, θεωρουμένη αὐτὴ καθ' ἕαυτὴν, εἶναι ἀληθής δηλαδὴ ἔχει ἀπόλυτον θέσιν μεταξὺ τῶν κατηγοριῶν τοῦ συνειδότος. Ὁταν ὅμως διὰ τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ζητεῖται νὰ κατανοηθῇ τὸ σύνολον τῆς ζωῆς, ὡς συμβαίνει τοῦτο ὑπὸ πολλῶν φιλοσ-

αρικῶν συστημάτων, τότε εնδισκόμεθα πρὸς ἀπολυτοποιήσεως τῆς μιᾶς ἀρχῆς καὶ παραβιάσεως τῶν ἄλλων ἀρχῶν. Τὸ ἀληθὲς σύστημα τῆς φιλοσοφίας θὰ εἴναι συνεπῶς ἔκεινο τὸ δποῖον ὑπολογίζει δλας τὰς ἀρχὰς καὶ δλας τὰς κατηγορίας τοῦ συνειδότος καὶ θεωρεῖ τὴν ζωὴν ὡς διεπομένην ὑπὸ τῶν ἀρχῶν τούτων. Ἡ ἀρχὴ τῆς ψυχῆς π. χ. ἦτις διέπει τὸν **ψυχολογισμόν**, διηλ. τὸ φιλοσοφικὸν ἔκεινο σύστημα καθ' ᾧ τὰ πάντα ἀνικνέονται εἰς ψυχικὰς ἐνεργείας, εἴναι ἀληθῆς μόνον ἐφ' ὅσον περιθείται εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐμψύχων ὄντων, καὶ συγκεκριμένως τῶν ἀνθρωπίνων τοιούτων. "Οταν δμως ἡ ἀρχὴ αὗτη ἀναφέρεται εἰς δλα γενικῶς τὰ δντα καὶ δταν δι' αὗτῆς ἐρμηνεύονται τὰ πάντα, τότε ενδισκόμεθα πρὸς **δογματισμόν** ἢ πρὸς ἀπολυτοποιήσεως τῆς ἀρχῆς τῆς ψυχῆς. Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ διὰ τὸν βιολογισμὸν καὶ τὸν ἴστορισμὸν ὡς καὶ δι' δλας τὰς ἀπολυτοποιήσεις μιᾶς ὠρισμένης ἀρχῆς.

"Οταν συνεπῶς θεωροῦμεν τὴν ἴστορίαν τῆς φιλοσοφίας εἴναι ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν εἰς ἕκαστον σύστημα τὴν ἀρχὴν τὴν διέπουσαν τοῦτο ὡς καθαρὰν κατηγορίαν τοῦ συνειδότος, ὑπὸ τὴν ἀπολυτοποίησιν τῆς ἀρχῆς αὗτῆς. Καὶ δταν μὲν θεωροῦμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ συστήματος ὡς καθαρὰν κατηγορίαν τοῦ συνειδότος, ἔχουσαν τὸ αὗτὸν κῦρος πρὸς τὰς λοιπὰς κατηγορίας, τότε ἐννοοῦμεν τῷ δντι τὴν ἴστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὡς τὴν **μέθοδον πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ἰδέας**, δταν δὲ παραδεχόμεθα καὶ τὴν ἀπολυτοποίησιν τῶν ἀρχῶν, αἵτινες διέπουσι τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, τότε ενδισκόμεθα πρὸς ἀδιεξόδον, ἢ δὲ ἴστορία τῆς φιλοσοφίας ἐμφανίζεται ὡς σειρὰ ἀλληλοσυγκροισμένων συστημάτων. Ἀλλὰ τί εἴναι ἀπολυτοποίησις μιᾶς ὠρισμένης ἀρχῆς τοῦ νοῦ ἢ τοῦ συνειδότος; Ἡ ἐρμηνεία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ νοήματος αὗτῆς γίνεται συνήθως ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς ὠρισμένης ἀρχῆς καὶ δὴ τῆς ἀρχῆς ἔκεινης ἦτις διέπει τὴν ἐποχὴν καθ' ἥν ζῇ δέκαστοτε φιλόσοφος. Οὕτω πως ἔχομεν κατὰ τὸν δέκατον ἑβδομόν καὶ δέκατον δγδοον αἰῶνα φιλοσοφικὴν ἐρμηνείαν τῆς ζωῆς στηριζομένην εἰς τὰς μαθηματικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας, ἐνῷ τούναντίον κατὰ τὸν δέκατον ἔνατον αἰῶνα ἡ φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς ἀφοροῦται κυρίως ἀπὸ τὴν ἴστορίαν. Καὶ ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα ἐρμηνεία εἶναι μονομερῆς, διότι **οὔτε ἡ ἴστορία ἐξηγεῖ τὴν φύσιν, οὔτε ἡ φύσις τὴν ἴστορίαν**. Συνεπῶς κατὰ μὲν τὸ πρῶτον εἶδος τῆς ἐρμηνείας τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς παρουσιάζεται τὸ νόημα τῆς ἴστορίας, κατὰ δὲ τὸ

δεύτερον τὸ νόημα τῆς φύσεως. "Ωστε ἡ παραβίασις ὠρισμένων ἀρχῶν τῆς ζωῆς ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης ἀρχῆς καλεῖται ἀπολυτοποίησις. Ἡ αἰτία δὲ τῆς ἀπολυτοποιήσεως ταύτης εἶναι τὸ φιλοσοφικὸν ἄτομον, ἢ γενικότερον ἡ ἐποχὴ καθ' ἥν τὸ ἄτομον τοῦτο ζῇ. Λέγοντες δὲ ἐποχὴν ἔγγνοοῦμεν πάντοτε τὸ νόημα τὸ διέπον μίαν ὠρισμένην ἰστορικὴν περίοδον. Ἡ ἀπολυτοποίησις ὅμως αἴρεται ὑπὸ αὐτῆς τῆς ἰστορίας, διότι ἰστορία εἶναι ἀκριβῶς ἡ διηγεκής τάσις τῆς ψυχικῆς ἔνεργειας πρὸς δλοκληρωτικὴν διάκρισιν τῆς ἴδεας, ἥτοι τοῦ ὅλου τῶν κατηγοριῶν, αἵτινες διέπουσι τὴν ἔννοιαν τοῦ συνειδότος.

Ἡ ἄρσις ὅμως τῆς ἀπολυτοποιήσεως μιᾶς ὠρισμένης ἀρχῆς, ἡ γνωμένη ὑπὸ τῆς ἰστορίας, δὲν πρέπει νὰ ἔννοηθῇ καὶ ως ἀρσις τοῦ συστήματος τῆς φιλοσοφίας καθόλου. Βεβαίως ἡ ἰστορικὴ ζωὴ ἀντιτίθεται εἰς πεπερασμένον τι σύστημα. Εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ἔννοηθῇ ἡ ἰστορικὴ ζωὴ ἀνευ συστηματικῶν τινων ἀρχῶν; Γενικῶς δὲ, εἶναι δυνατὸν ἡ ἰστορία καθόλου ἐν τῇ ἔνεργειᾳ αὐτῆς νὰ ἐκτελεῖται χωρὶς ἀρχὰς καὶ ἀξίας διεπούσας αὐτήν; Ἡ ἰστορία, οὖσα διαμόρφωσις ὠρισμένων νοημάτων καὶ δὴ διηγεκής ἀναφορὰ τῶν ψυχικῶν ἔνεργειῶν πρὸς νοήματα, ἀντιτίθεται μὲν εἰς ὠρισμένον τι σύστημα, οὐχὶ ὅμως καὶ πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ συστήματος καθόλου, διότι ἡ διαμόρφωσις τῶν ἰστορικῶν νοημάτων γίνεται πάντοτε διὰ συστηματικῶν ἀρχῶν, ἥτοι διὰ μօρφῶν, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς τὴν ἴδεαν τὴν διέπουσαν τὴν ἰστορίαν.

Τὰς ἀξίας δὲ καὶ ἀρχὰς αὐτὰς ἀναζητεῖ ἡ φιλοσοφία ἐν τῇ ἰστορικῇ ζωῇ τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ σύστημα τῆς φιλοσοφίας ἀναφέρεται πάντοτε πρὸς τὰς ἀντικειμενικὰς ἀξίας τῆς ἰστορικῆς ζωῆς, τὰς δποίας κατανοεῖ οὐχὶ μόνον κατὰ τὴν ἰστορικὴν αὐτῶν σχέσιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν καθαρὰν αὐτῶν ποιότητα καὶ μορφήν.